

ФУНКЦІОНУВАННЯ МОВНИХ ІДЕОЛОГІЙ В ІВАНО-ФРАНКІВСЬКУ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ ЯК МОВИ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ)

Олена Пелехата

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76000, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ*

У статті аналізується функціонування мовних ідеологій у місті на ґрунті польської мови як національної меншини. Матеріалом для дослідження є записані інтерв'ю з мешканцями найстаршого покоління. Історія міста підтверджує той факт, що ставлення до мови є очевидним зв'язком між мовними ідеологіями та людською поведінкою. Мовні ідеології – це інструменти, які надають мовам певну цінність на основі етнічної, державної чи соціальної приналежності. Мовні ідеології призвели до зникнення передачі польської мови від батьків до дітей, а потім до поступового відновлення цього процесу на місцевому рівні в польських родинах. Найстарше покоління місцевих поляків жило в три різні суспільно-історичні періоди. Кожен із них вплинув на зміну мовних ідеологій. Страх використання польської мови призвів до майже повного викоринення польської мови серед старшого покоління, яке фактично є дітьми найстаршого покоління.

Ключові слова: мовна біографія, мовні ідеології, мовний менеджмент, українська мова, польська мова.

Польська мова в Івано-Франківську, який до 1939 року перебував в кордонах польської держави, сьогодні є мовою національної меншини¹. Згідно статті 10 Закону України про захист національних меншин (спільнот) України, особа, яка належить до зазначеної меншини має право на безперешкодне використання своєї національної мови приватно та публічно, в усній і письмовій формах, що не суперечать закону. Українська держава гарантує таку свободу вибору мови національної меншості громадянином України.

Протягом останніх ста років історії міста Івано-Франківська (давнього Станіслава) ставлення до польської мови в місцевих мешканців сильно змінювалося. В 1918-1939 роках польська мова мала статус державної мови, який було втрачено восени 1939 року, коли Західна Україна була приєднана до Радянського Союзу і в місто увійшли радянські

¹<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20#Text>

війська. У часи Другої світової війни місто було окуповане німецькими військами, після деокупації та закінчення війни Івано-Франківськ остаточно залишився у складі Радянського Союзу до 1991 року, коли Україна стала незалежною державою.

У 2022 році внаслідок російсько-української війни мільйони українських біженців були змушені емігрувати до країн Західної Європи, а Польща стала державою, що найбільше прийняла біженців¹. Це мало величезний вплив на ставлення українців до польської мови, як до мови друзів. Польська мова продемонструвала ідеологію перемоги гуманізму, визнання права людини на життя, рівність, свободу, підтвердила віру людини в добро.

Мета статті – проаналізувати зміну мовних ідеологій, які функціонують на польсько-українському пограниччі (місто Івано-Франківськ) під впливом суспільно-історичних подій протягом останнього століття.

Матеріалом для дослідження стали інтерв'ю, які були записані в 2018-2023 рр. з понад 80-ма мешканцями міста, які мають польське походження. При виборі респондентів керувалася двома критеріями: перший критерій – географічний, тобто проживання респондентів у місті та другий критерій, який був не менш значущим, а саме, – інформаційна важливість записаного інтерв'ю. Звичайно ж, слід сказати, що під час пошуку потрібних респондентів, було використано метод «сніжної кулі», коли один респондент, з яким проводиться розмова, вказує пізніше на наступних декількох, що значно полегшує виконання завдань при соціолінгвістичному дослідженні. Основним же методом дослідження став метод мовної біографії – історія засвоєння та вживання визначеної мови протягом усього життя людини (дитинство, молодість, зрілість, старість), а також репрезентація подій, що вплинули на зміну мови респондента.

За словами Анни Зелінської, – мовна біографія людини демонструє комунікаційну вартість певної мови у житті (Zielińska, 2013, s. 68).

Виклад основного матеріалу дослідження.

Історія міста Івано-Франківська демонструє вплив мовних ідеологій на ставлення людини до функціонування певної мови, до вибору цієї мови у повсякденному житті. Під мовними ідеологіями приймаємо (за Майклом Сильверштайном) «...абсолютно довільні, а також усвідомлені набори переконань, що виражені мовцями, на тему вживання тієї чи іншої мови»² (Silverstein, 1979: s. 193). Хоча сам термін „мовна ідеологія” походить від лінгвістичної антропології і передбачає аналіз впливу історичних фактів на зміну мови, а також зворотній вплив мови на соціальний статус громадян та на розвиток культури, політологи оперують цим

¹<https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/kraj/artykuly/8498279.ukraincy-uchodzczy-miasta-warszawa-wroclaw.html>

²Переклад з іноземних мов у статті є авторським

аналітично важливим терміном при дослідженні проблем формування мовної політики. Тому поняття ідеології звужується виключно до владних відносин.

Мовні ідеології є інструментом, що надають мові визначену вартість, спираючись на приналежність особи до певного етносу, держави чи навіть соціальної групи і залежать від суспільно-історичних умов. Ці умови можуть бути як різкими, переломними: Друга світова війна, російсько-українська війна, так і розтягнутими у часі, наприклад, мовні ідеології у часи існування Радянського Союзу чи побудови української незалежності.

Слід зауважити, що суспільно-історичні умови завжди визначатимуть ставлення людини до певної мови. Пор. різке і негативне ставлення до російської мови в сучасній Україні, що детерміновано початком російсько-української війни. Відбулися зміни в свідомості навіть російськомовних громадян: вони обрали українську мову мовою спілкування у своїх родинях. Тобто ми бачимо, що зміни у ставленні до мови та сам вибір мови, що визначаються існуючими мовними ідеологіями у суспільстві не завжди обов'язково йдуть з боку влади. Власне ситуація з російською мовою показала, що мовні ідеології можуть змінюватися і навпаки, під впливом руху від мікрорівня, а саме, рівня родинного ужитку мови, аж до тиску на макрорівень, рівень влади (прийняття Закону про забезпечення функціонування української мови як державної)¹.

Аналізуючи функціонування мовних ідеологій в Івано-Франківську (давньому Станіславові), зупинімося коротко на визначних подіях останніх ста років, що спричинили великий вплив на зміну цих ідеологій щодо ставлення до польської мови. Перший період – це час трансформації мовних ідеологій в роках 1918-1945. До цього періоду включаємо не тільки міжвоєнний період, коли Станіславів належав до Другої Речі Посполитої, але теж період німецької та радянської окупації до закінчення Другої світової війни. Після закінчення війни польська мова на території Станіславова перестає виконувати функцію державної мови, місто стає обласним центром Західної України і частиною Радянського Союзу. Для встановлення нового кордону Радянський Союз та Польська Народна Республіка підписали 9 вересня 1944 року важливий документ про репатріацію („*Porozumienie o repatriacji Polaków z terytorium Rzeczypospolitej Ukrainiskiej i Ukraińców z terytorium Rzeczypospolitej Polskiej*”). Слід зазначити, що під час першого етапу репатріації у 1944-1946 рр. до Польщі з Західної України було переселено 790 тисяч поляків. Другий етап репатріації проходив у 1957-1958 рр.²

¹<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>

²<https://isap.sejm.rzadowy.pl/isap.nsf/pobierz.xsp/WDU19570470222/O/D19570222.pdf>

Отже, більшість поляків виїхала з міста, і почали прибувати до Станіславова росіяни та представники інших національностей з усього Радянського Союзу. Пор. демографічну ситуацію за переписом населення 1959 р. (євреї+ поляки = 6% мешканців міста, в 1939 р. євреї + поляки = 78% мешканців міста. Натомість росіяни, яких раніше не було у місті, тепер становлять аж 25%, число українців зросло до – 66% у порівнянні з 1939р., коли було тільки 18% мешканців) (Лозинський, 2011).

Другий період суспільно-історичних змін, що вплинули на зміну мовних ідеологій в Івано-Франківську визначається 1946 – 1988 рр. Це роки післявоєнного окупаційного і тоталітарного радянського режиму, а також час стагнації цього режиму, що призвели до розпаду Радянського Союзу. Слід зазначити, що на макрорівні було прийнято курс на русифікацію усього населення радянських республік. Польська мова, як і українська та багато інших було визнано такими, що не мають перспективи розвитку та й взагалі другорядними. У 1961 р. російська мова була оголошена другою рідною мовою та стала гарантією добробуту громадян (Масенко 2004: s. 11-12). Макроідеологія 50-х рр. закликала вже до використання тільки однієї російської мови, що має замінити мову рідну у повсякденному користуванні. Псевдонауковці наводили безліч аргументів на користь аксіоми про багатство російської мови, бо інші мови, у тому числі, і польська не мають достатнього потенціалу для функціонування (Масенко 2004: s. 14).

У всіх державних установах, в системі освіти, в науці, на вищих посадах в промисловості, в системі охорони здоров'я потрібно було добре знати російську мову. Тому та невелика кількість поляків, які залишилися у Станіславові, говорили до своїх дітей по-російськи, бо прагнули не виокремлюватися від загальних правил тоталітарного суспільства, не вбачаючи сенсу говорити з дітьми рідною польською мовою. Надовго була втрачена можливість вивчення рідної польської мови на мікрорівні, у родині.

Слід зазначити, що відкриття в Івано-Франківську римокатолицького костелу в 1989 р. знаменує собою початок нового, третього періоду в історії функціонування мовних ідеологій, який продовжується і в наші часи. Україна стала незалежною державою у 1991 р., починає діяти територіальний принцип мовної макроідеології. Українська мова стає державною, а російська втрачає престиж в Івано-Франківську. У 1996 р. українська влада підписала Європейську хартію регіональних мов або мов національних меншин, ратифіковану у 2003 р. Польська мова також була включена до числа мов національних меншин. Україна законодавчо гарантує розвиток і функціонування польської мови в усіх сферах суспільного життя (громадські організації, засоби масової інформації, польські культурні центри, релігійне життя, освіта в державних і комунальних школах). В Івано-Франківську польська мова є мовою навчання як мова

національної меншини в ліцеї № 3. Діти з польських сімей мають можливість навчатися в класах з польською мовою викладання.

Для цього періоду властиво значне збільшення позитивного ставлення до польської мови не тільки серед мешканців міста, які мають польське походження, але й серед інших мешканців. Адже польська мова є однією з мов Європейського Союзу, тому економічний чинник все ж таки має певний вплив на вибір мови не тільки на мікрорівні (у родині з польським походженням хоча б одного з батьків), але й на мезорівні (рівень спільноти, а саме, – релігія, культурні товариства, Центр польської культури та європейського діалогу). Щодо зміни у бік різкого збільшення позитивного ставлення до функціонування польської мови в місті серед мешканців непольського походження слід зазначити допомогу Республіки Польща Україні одразу після початку російсько-української війни.

Нижче наведемо приклад соціолінгвістичного аналізу мовної біографії мешканки польського походження для унаочнення впливу соціально-історичних змін на функціонування мовних ідеологій в місті.

Запропонований приклад мовної біографії належить респондентці ЯБ¹, 1929 р. народження. Полька за національністю, лікар за освітою. Від першого дня свого народження жила у Станіславові та ніколи не залишала місто. У сім'ї розмовляла з батьками польською мовою. Батько працював інженером на залізничній станції, мати була домогосподаркою. На початку німецької окупації батько респондентки був депортований до Німеччини. Більше про нього не було жодних звісток. Респондентка закінчила школу з польською мовою навчання, не побоялася вступити до місцевого медичного інституту, не знаючи російської мови та погано говорячи українською. Пізніше усе життя респондентка пропрацювала в аптеці.

Пор. «... miałam powodzenie, nie bałam się nic, chciałam być lekarką. I o cud – jeden z profesorów wysłuchał moja odpowiedź na egzaminie wstępnym z matematyki w języku polskim. Otrzymałam piątki same, i mi przyjęli. A moja kolezanka nie posłuchała mnie, nie poszła na egzamin, bo też skończyła szkołę w języku polskim i nie potrafiła mówić ani po- ukraińsku czy po-rosyjsku. A ja niczego się nie bałam, nigdy, i wyuczyłam się na lekarza».

Респондентка мала мішаний шлюб, тому говорила в родині українською. З сином респондентка говорить українською, але не боїться навчати дитину рідної польської мови. Отже, у перший історичний період функціонування мовних ідеологій в Івано-Франківську респондентка використовувала лише польську мову. У дитинстві та юності вона не знала української мови. Зізнається, що почала використовувати українську лише після заміжжя. У 1945 році в Станіславові було відкрито державний медичний університет. Вступні іспити потрібно було складати українською або

¹Шифр респонденти.

російською мовами. Поляки не мали можливості навчатися польською мовою. У 1946 р. респондентка ЯБ розпочала навчання на медичному факультеті російською та українською мовами.

Сьогодні респондентка вільно володіє українською мовою. Зі слів ЯБ, польська та українська мови є слов'янськими, їх легко вивчити. Вона вважає, що повинна знати українську, оскільки живе в Україні, а українська мова є державною.

Пор. «Całe życie rozmawiałam z ludźmi po ukraińsku. Ale powiem coś ciekawego – do mnie do apteki przychodzili moi przyjaciele i całowali mnie ręce za to, że z nimi rozmawiam po polsku. Potem mi mówili, że wszyscy z dyrekcji myśleli, że jestem z Francji, bo nigdy nie słyszeli wcześniej języka polskiego. Dziwnie na mnie patrzyli, bo skąd tu się wzięła obcokrajowka, aż z Francji? Chyba to nie żart! Urodziłam się w swoim ukochanym Stanisławowie. Musiałam powiedzieć swojemu przyjacielu, żeby już nigdy do mnie już nie mówił w języku polskim, jak ktoś obcy jest w aptece».

Значний вплив мовних ідеологій, що був властивий для другого періоду суспільно-історичних трансформацій у місті виокремлюємо в словах респондентки про бажання приховати своє знання польської мови від незнайомих їй відвідувачів аптеки. Цей період відзначається функціонуванням ідеології мовної моногенічності в тоталітарному Радянському Союзі, тому цілком зрозумілим є страх жінки перед переслідуванням.

Слід зазначити, що саме третій період в історії місті (з 1989 р. і по сьогодні) мав значний вплив на зміну мовних ідеологій респондентки. Жінка активно долучається до праці, пов'язаної з відкриттям та відбудовою костелу та римо-католицької парафії в місті. Респондентка не може уявити навіть, що її «польськість» може бути без римо-католицького визнання, цей чинник для неї є самоідентифікуючим з польською національністю. Зміна мовних ідеологій, а саме, втрата страху перед покаранням призвела до того, що респондентка почала спілкуватися польською мовою і вже не встидалася бути полькою, іноземкою.

Висновки та перспективи подальшого дослідження.

Основні зміни на політичній карті світу у ХХ-ХХІ ст. призвели до неоднозначного ставлення до місцевих поляків і вплинули на макроідеологію мови в Івано-Франківську. Макроідеологія на територіальній основі, яка говорить, що люди, які розмовляють однією мовою, повинні мати одну державу, а ті, хто живе в одній державі, - одну мову, призводить до підпорядкування мови меншини мові більшості. Те саме сталося в Івано-Франківську (колишньому Станіславові). Мовна ідеологія призвела до зникнення передачі польської мови від батьків до дітей, а потім до поступового відновлення цього процесу в сім'ях поляків міста.

Мовні ідеології є довготривалими конструктами, і серед поляків Івано-Франківська існує переконання в необхідності асиміляції в українське суспільство.

Історія міста підтверджує той факт, що ставлення до мови є очевидним зв'язком між мовними ідеологіями та поведінкою людей. Мовні ідеології – це інструменти, які надають мовам певної цінності на основі етнічної, державної чи соціальної приналежності.

Мовні ідеології призвели до зникнення передачі польської мови від батьків до дітей, а потім до поступового відновлення цього процесу в сім'ях місцевих поляків.

Найстарше покоління місцевих поляків жило в період трьох різних суспільно-історичних періодів. Кожен з них впливав на зміну мовних ідеологій. Страх використання польської мови призвів до практично повної ліквідації польської мови серед старшого покоління, що фактично є дітьми найстаршого покоління.

За перспективу подальшого дослідження проблеми функціонування мовних ідеологій вбачаю аналіз мовних біографій мешканців старшого та середнього покоління місцевих поляків. Почуття сорому, що супроводжує старше покоління, коли респонденти бояться спілкуватися своєю рідною мовою, свідчить про проблему трансмісії рідної польської мови на мікрорівні (родина). Часто під час інтерв'ю маємо приклади функціонування польської мови у повсякденному спілкуванні серед старшого покоління, під час якого присутнє почуття сорому через недостатнє знання мови респондентами. Мовні ідеології, що надають перевагу мовам більшості, зазвичай, є причиною негативного сприйняття мови національної меншини, що пов'язане з почуттям сорому від усвідомлення недостаєного знання рідної мови.

Література

1. E. Babbie, 2009, *Podstawy badań społecznych*, tłum. W. Betkiewicz, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
2. Centrum Kultury Polskiej i Dialogu Europejskiego w Iwano-Frankiwsku <https://www.ckpide.eu/pl/o-nas/misja-cele-i-zadania>.
3. N. Dołowy-Rybińska, M. Hornsby, 2021, Attitudes and Ideologies in Language Revitalisation, in: Olko, J. & Sallabank J. (ed.), *Revitalizing Endangered Languages. A Practical Guide*: Cambridge University Press, 104-117. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108641142>.
4. A. Kłos, 2016, Przymusowa ewakuacja (1944–1946) – periodyzacja w świetle dokumentów archiwalnych – Archiwum Akt Nowych w Warszawie. *Spotkania Humanistyczne Międzynarodowy Interdyscyplinarny Periodyk Naukowy Humanistic Encounters. International Interdisciplinary Scientific Journal*, 6, s. 163-183.
5. В. Кубійович, 1983, Етнічні групи південно-західної України (Галичини) на 1.1.1939, Wiesbaden. *Ethnic groups of the South-Western Ukraine (Halyčyna-Galicia) 1.1.1939*. Wiesbaden: Harrassowitz.

6. Р. Лозинський, 2011, Етнічний склад населення Івано-Франківська у другій половині ХХ ст. (історико-географічний аналіз). *Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка, Серія: Географія*, 39, 231–236.
7. Л. Масенко, 2004, *Мова і політика*. Київ: Соняшник.
8. О. Pelekhata, 2022, Elementy biografii językowych przedstawicieli polskiej mniejszości narodowej na pograniczu: Iwano-Frankiwnsk (dawny Stanisławów). *Poradnik językowy*, 1, s. 89-108. [https://DOI: 10.33896/PolJ.2022.1.5](https://DOI:10.33896/PolJ.2022.1.5)
9. I. Piller, 2016, *Linguistic diversity and social justice: An introduction to applied sociolinguistics*. Oxford: Oxford University Press.
10. M. Silverstein, 1979, *Language structure and linguistic ideology*. W: P. R. Clyne, W. F. Hanks, C. L. Hofauer, red., *The elements: A parasection on linguistic units and levels*, p.193– 247. Chicago Linguistic Society.
11. Umowa między Rządem Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej a Rządem Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich w sprawie terminu i trybu dalszej repatriacji z ZSRR osób narodowości polskiej. <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19570470222/O/D19570222.pdf>.
12. *Zakon Ukrainy “Pro ratyfikatsiiu IEvropе їs’koї khartiї rehional’nykh mov abo mov menshyn”*. (2003). Ministerstvo kul’tury Ukrainy. http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244987130&cat_id=244950582.
13. A. Zielińska, 2013, *Mowa pogranicza: Studium o językach i tożsamościach w regionie lubuskim*. Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy. <https://hdl.handle.net/20.500.12528/37>.
14. A. Zielińska, F. Księżyk, 2021, Language shifts in the language biographies of immigrants from Upper Silesia residing in Germany. *Multilingua* 2021, 40(5), p. 675-706. <https://doi.org/10.1515/multi-2019-0127>

THE FUNCTIONING OF LANGUAGE IDEOLOGIES IN IVANO-FRANKIVSK (BASED ON THE MATERIAL OF THE POLISH LANGUAGE AS THE LANGUAGE OF A NATIONAL MINORITY)

Olena Pelekhata

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
76000, Ivano-Frankivsk, Shevchenka St., 57*

The article presents an analysis of the functioning of linguistic ideologies in the city on the basis of Polish as a national minority language. The material for the study is represented by recorded interviews with residents of

the oldest generation. The history of the city confirms the fact that attitudes towards language are an obvious link between language ideologies and human behaviour. Language ideologies are tools that assign a certain value to languages on the basis of ethnicity, state or social affiliation. Language ideologies have led to the disappearance of the transmission of Polish from parents to children, and then to the gradual resumption of this process in local Polish families. The oldest generation of local Poles lived in three different socio-historical periods. Each of them influenced the change of language ideologies. The fear of using Polish led to the almost complete elimination of Polish among the older generation, who are actually the children of the oldest generation.

Keywords: *linguistic biography, linguistic ideologies, language management, polylingual diversity.*